

ΣΠΗΛΑΙΟ ΘΕΟΠΕΤΡΑΣ: ΟΙ ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΕΣ ΕΠΙΧΩΣΕΙΣ

Νίνα Κυπαρίση-Αποστολικά

Αρχαιολόγος - Προϊστοριολόγος

Εφορεία Παλαιανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας, ΥΠ.ΠΟ.

Το σπήλαιο της Θεόπετρας βρίσκεται στον νομό Τρικάλων, κοντά στην Καλαμπάκα, και σκάβεται συνεχώς από το 1987. Λεπτομερής περιγραφή της θέσης του καθώς και του εσωτερικού του έχει ήδη γίνει στο τεύχος 34/1990 της Αρχαιολογίας και δεν θα επαναληφθεί εδώ, για λόγους οικονομίας των διαθέσιμων σελίδων του περιοδικού. Στο διάστημα που μεσολάβησε από το 1990 (όταν ακόμη ήταν πολύ πρόωρες οι εκτιμήσεις) μέχρι σήμερα πολλά έχουν αλλάξει, που θα σχολιασθούν στην πορεία του κειμένου.

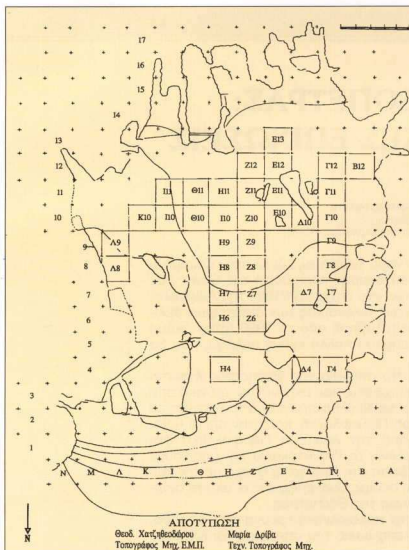
Η μεγάλη σπουδαιότητα της ανασκαφής στο σπήλαιο της Θεόπετρας έγκειται στο γεγονός ότι έχουν εντοπισθεί σ' αυτό επιχώσεις που εκτείνονται χρονικά από τη Μέση Παλαιολιθική εποχή έως το τέλος της Νεολιθικής με όλα τα μεταβατικά στάδια, δηλαδή από τη Μέση στην Ανώτερη Παλαιολιθική, κατά την οποία πιθανόν αλλάζει και ο ανθρωπίνος τύπος, από την Ανώτερη Παλαιολιθική στη Μεσολιθική, οπότε αλλάζει το κλίμα, τελειώνει το Πλειστόκαινο και μπαίνουν με στο Ολόκαινο. Τέλος, έχουμε εδώ τη μετάβαση στη Νεολιθική εποχή με την καινοτομία της κεραμικής, οι προεργασίες της οποίας είναι εμφανείς σ' όλη τη διάρκεια της Ανώτερης Παλαιολιθικής στο σπήλαιο της Θεόπετρας.

Στο τεύχος αυτό, που είναι αφιερωμένο στην παλαιολιθική έρευνα στην Ελλάδα, θα αναφερθούμε μόνο στις παλαιολιθικές επιχώσεις του σπηλαίου και καθόλου στις νεολιθικές.

Κατά την ανασκαφή, η μετάβαση από τα νεολιθικά στα παλαιολιθικά στρώματα εμφανίζεται με τρεις διαφορετικούς τρόπους: α) Απλά, χωρίς ιδιαίτερα στρωματογραφικά χαρακτηριστικά (σκάμμα Ζ9, εικ. 1). Η διαφορά εδώ συνίσταται στη διακοπή ευρέσεως κεραμικών καταλοίπων και στη διαφοροποίηση του τύπου των λίθινων εργαλείων, όχι τόσο εμφανή εξαιτίας. β) Με την παρουσία στρώματος σκληρού ιζημάτος, το τέλος του σχηματισμού του οποίου τοποθετείται γύρω στα 12.000-11.000 χρόνια π.Χ., σύμφωνα με χρονολογημένα δείγματα άνθρακα (DEM 248 και 249, πιν. 1), προς το τέλος δηλαδή της Ανώτερης Παλαιολιθικής εποχής. Τα νεολιθικά στρώματα σε κάποιες περιπτώσεις (σκάμματα Ζ7, Ζ8, εικ. 1) ακουμπούν απευθείας πάνω σ' αυτό το ιζημα. γ) Σε κάποιες άλλες όμως (σκ. Η6, Η7, Η8, Η9, Ζ6, 110 κ.ά., εικ. 1), ανάμεσα στη νεολιθική επίχωση και το ιζημα εντοπίζεται άλλο, ξεχωριστό στρώμα (εικ. 2), με πάχος που φθάνει τα 80-90 εκ., κτηρινόφαιου χρώματος (Munsell 10YR 3/4-4/4), που η χρονολόγησή του με βάση τους άνθρακες τοποθετείται στη Μεσολιθική φάση, δηλαδή μεταξύ του τέλους της Παλαιολιθικής και της έναρξης της

Νεολιθικής εποχής.

Η ύπαρξη της Μεσολιθικής φάσης (που στο δημοσίευμα του 1990 δεν είχε ακόμη αναγνωρισθεί) είχε αμφισβητηθεί έντονα στο παρελθόν για τη Θεσσαλία (Perles, 1988, Runnels, 1988), και πιστευόταν τελικά ότι αυτή η εποχή εμφανίζεται στην Ελλάδα μόνο σε παραθαλάσσιες θέσεις (Runnels, ό.π.). Πολλαπλές χρονολογήσεις με τον άνθρακα 14 απ' αυτό το στρώμα σε διάφορα σκάμματα (Η6, 110, Γ9, δείγματα DEM 360, 120, 125, 207, 315, 316, 142, πιν. 1) επιβεβαιώνουν την παρουσία αυτής της φάσης στο σπήλαιο της Θεόπετρας. Η πυκνότητα των ευρημάτων (εργαλείων-οστών) σ' αυτό το στρώμα είναι αραιή σε σύγκριση με άλλα, στοιχείο που υποδηλώνει πιθανότατα μια διαφορετική ίσως χρήση του σπηλαίου σ' αυτή τη φάση ή έναν πιο κινητικό τρόπο ζωής έξω από το σπήλαιο. Η μορφολογία όμως και η τεχνολογία των εργαλείων (κυρίως φολίδες-κολοβώσεις και εγκοπές) είναι σαφώς διαφορετική από εκείνη των ανώτερων παλαιολιθικών καθώς και των νεολιθικών (Adam, υπό προετοιμασία). Από το στρώμα αυτό έχουμε ήδη μια σημαντικότερη ανθρώπινη ταφή in situ σε συνεσταλμένη στάση (εικ.

1. Κάτοψη του κεντρικού του σπηλαίου με τα σκάμματα της ανασκαφής.

3), ηλικίας 7.050-7010 π.Χ., σύμφωνα με χρονολόγηση των ίδιων των οστών. Πρόκειται για γυναικείο σκελετό ύψους 1,57 μ., ηλικίας 18-20 ετών περίπου (Stravropodi et al., 1994), που τοποθετείται χρονικά προς το τέλος της Μεσολιθικής εποχής. Κάρβουνα προερχόμενα από τα χώματα που κάλυπταν τον σκελετό χρονολογήθηκαν στα 8.405-8.138 π.Χ., που σημαίνει ότι προέρχονται από βαθύτερα στρώματα, τα οποία σκάφθηκαν για να δημιουργηθεί ο λάκκος της ταφής. Από τα μεσολιθικά στρώματα έχουν αναγνωρισθεί επίσης οστά αγριοκάτσιων, βοοειδών, ελαφιών, κάποιων σαρκοβόρων, ποικιλών, άλλων τρωκτικών και πουλιών (αδημοσίευτα στοιχεία του συνεργάτη της ανασκαφής αρχαιολόγου Γ. Χαμηλάκη), καθώς και διάφορα άγρια φυτά (αγριοκριθάρο, άγρια φακή, λιθόσπερμο κ.ά., που ταυτίστηκαν από την Μ. Μαγκαφά, αρχαιοβοτανολόγο, συνεργάτιδα της ανασκαφής). Όπως αναφέρθηκε ήδη, το στρώμα αυτό δεν είναι παντού εμφανές μεταξύ της νεολιθικής και της παλαιολιθικής επίχωσης, και ιδιαίτερα στην κεντρική περιοχή του σπηλαίου, οπότε, για κάποιους λόγους που δεν είναι προς το παρόν ορατοί, θα πρέπει να υποθέσουμε ότι κατά την εποχή αυτή δεν χρησιμοποιήθηκε ολόκληρος ο

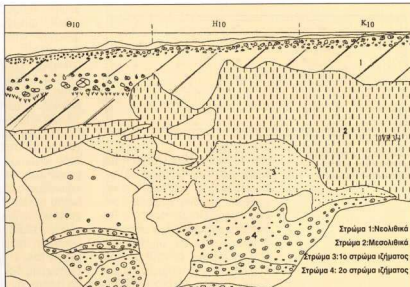
χώρος του σπηλαίου. Δεν αποκλείεται όμως και το ενδεχόμενο η φάση αυτή στον κεντρικό χώρο να έχει συμπιεσθεί και ανακατευθεί κάτω από την πίεση πεσμένων βράχων, η πτώση των οποίων πρέπει να τοποθετηθεί προς το τέλος της Νεολιθικής ή και αργότερα. Είναι ακόμη, ωστόσο, πρώιμο οποιοδήποτε σχετικό συμπέρασμα. Όπως είπαμε ήδη, ένα σκληρό στρώμα ιζηματογενούς χαρακτήριζε τη μετάβαση της επίχωσης στα ανώτερα παλαιολιθικά στρώματα. Το ιζημα αυτό, ανοιχτόχρωμο, με ασβεστολιθικές προσμίξεις και πάχος που φτάνει τα 40 εκ., δεν αποτελεί ενιαίο στρώμα για όλον το χώρο του σπηλαίου, και αυτό βεβαίως οφείλεται στις αιτίες σχηματισμού του, που παραπέμπουν σε εποχή έντονης σταγονορροής μέσα στο σπήλαιο, στο τέλος της Ανώτερης Παλαιολιθικής εποχής, ως αποτέλεσμα τήξεως των τελευταίων παγετώνων. Η πορεία αυτού του ιζηματογενούς, που μέχρι στιγμής έχει εντοπισθεί κοντά στην είσοδο της σπηλιάς (σκάμματα Z6, Z7, Z8, H6, H7, H8 και H4. Στο H4 είχε ήδη εντοπισθεί το 1990, είχε εκτιμηθεί σαν φυσικός βράχος και έτσι είχε αναφερθεί στο τεύχος 34), είναι καθυφορική από την είσοδο της σπηλιάς προς το κέντρο της και το πάχος του είναι επίσης ανάλογο, δηλαδή παχύτε-

ρο στην είσοδο, λεπτότερο προς το κέντρο. Τα μικροσκοπικά χαρακτηριστικά του είναι αυτά μιας λασπορροής από την είσοδο του σπηλαιού προς το εσωτερικό του, αποτέλεσμα κάποιας βίαιης βροχόπτωσης ή γενικότερα απότομου κορεσμού του ιζηματος σε νερό.

Πέρα από την περιοχή των προαναφερθέντων σκαμμάτων, το ιζημα αυτό δεν συνεχίζεται μεν σαν σκληρό και ενιαίο στρώμα στον υπόλοιπο χώρο της σπηλιάς, εμφανίζεται όμως σε μαλακότερη μορφή κατά τόπους, στο ίδιο βάθος και με το ίδιο περίπου πάχος σ'όλα σχεδόν τα σκάμματα, αποτελώντας πλέον ένα ασφαλές κριτήριο μετάβασης στα ανώτερα παλαιολιθικά στρώματα. Αυτό το στρώμα είναι πλούσιο σε γωνιώδεις μικρές λατύπες, οι οποίες μπορεί να είναι αποτέλεσμα της αποσάθρωσης της ασβεστολιθικής οροφής κατά τις κρύες περιόδους του τέλους του Πλειστοκαίνου (Last glacial maximum?).

Το ιζημα αυτό σκάφηκε σε μερικά σκάμματα, σκάφηκε επίσης σε αρκετά από τα σκάμματα όπου έχει μαλακότερη υφή, ενώ διατηρήθηκε σε κάποια άλλα. Σ' όλες τις περιπτώσεις δεν ήταν ένα στρώμα νεκρό, τα ευρήματα όμως ήταν πολύ αραιά σε σχέση με άλλα στρώματα

(λίγα εργαλεία από πυριτόλιθο, λίγα κάρβουνα, οστά πουλιών, τρωκτικών, αγριοκάτσικου) (Γ. Χαμηλάκης, αδημοσίευτο υλικό).

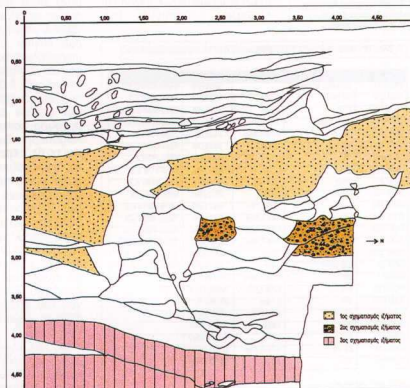
Το ιζημα αυτό δεν είναι και το μοναδικό που βρέθηκε στις επιχώσεις της Θεσπέτρας: δύο ακόμη στρώματα ιζημάτων, ένα στη διάρκεια της Ανώτερης Παλαιολιθικής και ένα τελευταίο στον πυθμένα της ως τώρα γνωστής επιχώσης σε στρώματα της Μέσης Παλαιολιθικής εποχής, αντανάκλουν πιθανότατα δύο ακόμη ψυχρές περιόδους στη Θεσσαλία του Πλειστοκαίνου (εικ. 4).

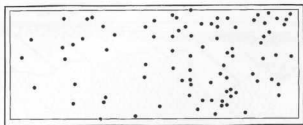
Ανάμεσα στο πρώτο ιζημα και το δεύτερο, το οποίο θα πρέπει να τοποθετήσουμε χρονικά στα 25.000 χρόνια πριν από σήμερα ή λίγο αργότερα, σύμφωνα με ραδιοχρονολογήσεις από λίγο βαθύτερο στρώμα (DEM 61, 25.354 ± 2.132 Β.Ρ.,

2. Στρωματογραφία της βόρειας τμήσης των σκαμμάτων Θ10, Η10, Κ10, όπου διακρίνονται οι διαδοχικές φάσεις των επιχώσεων.

3. Σκάμμα Η6: Τμήση μεσολιθική.

4. Στρωματογραφία της βόρειας τμήσης των σκαμμάτων Ζ7, Ζ8, Ζ9, όπου διακρίνονται τα τρία στρώματα ιζημάτων.

5. Σχήμα 27: η πυκνότητα των εργαλείων σε μέσα παλαιολιθικά στρώματα.

πίν. 1), μεσαλαβεί επίχωση μαλακή, πάχους περίπου 70 εκ.: σ' αυτήν η πυκνότητα των εργαλείων αυξάνει σταδιακά καθώς προχωρούμε προς τα βαθύτερα στρώματα, και συχνά βρίσκονται μάζες αήμητου πηλού, κόκκινα συνηθώς, πολλές φορές σε σχήματα κυλινδρικά. Πολλά τέτοια κυλινδρικά πήλινα αντικείμενα βρέθηκαν κατά την τελευταία ανασκαφή το 1995 ανάμεσα σε "κατασκευές" από κόκκινο υλικό, που εδράζονταν πάντα σε στρώμα σάχτης. Τα σχήματα των αντικειμένων αυτών σε καμιά περίπτωση δεν είναι τυχαία, και πιθανότατα πρόκειται για πρώιμες προσπάθειες κατασκευής ειδωλίων ή άλλων σχηματισμών. Σε άλλες περιοχές έχουμε έντονα κατάλοιπα φωτιάς, κοντά στα οποία συχνά υπάρχουν άμορφες μάζες αήμητων κόκκινων πηλών, κατάλοιπα πήλινων δαπέδων, σε δύο δε τουλάχιστον περιπτώσεις είναι εμφανείς καμένες κυκλωτερές σχηματισμοί, που

θεωρώ πιθανόν να αποδίδουν σκευή φτιαγμένα από υλικά φθαρτά στη φωτιά (ξύλινα, δερμάτινα). Τα παραπάνω στοιχεία έχουν χρονολογηθεί ως τώρα σε στρώματα του τέλους της Ανώτερης Παλαιολιθικής (δείγμα DEM 208, 13.099 – 12.440 π.Χ., πίν. 1) και βρίσκονται αμέσως κάτω από το πρώτο ζήμα. Σε λίγο παλιότερα στρώματα ανήκει και ο μοναδικός μέχρι στιγμής παλαιολιθικός σκελετός του σπηλαίου (αλλά και από τους ελαχιστους σ'όλη την Ελλάδα), ηλικίας 14.620-14.380 π.Χ., που βρέθηκε στην ανατολική περιοχή (σκ. 110), για τον οποίο δυστυχώς δεν είμαστε σε θέση να ποιμε αν ήταν σε κανονική ταφή, αφού προηγήθηκαν λαθρανασκαφές που προκάλεσαν μεγάλη ζημιά και στον ίδιο το σκελετό και στο στρώμα που τον περιείχε. Η χρονολόγησή του όμως είναι ασφαλής, αφού χρονολογήθηκαν τα ίδια τα οστά στον Δημόκριτο (Φακορέλης κ.ά., 1996, Fakorellis-Maniatis, υπό προετοιμασία). Κρίνοντας από τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του κρανίου, ο σκελετός φαίνεται να ανήκει σε άνδρα ενήλικο (Stravropodi et al., 1994). Το κρανίο διατηρεί αρχαικά χαρακτηριστικά, παρότι ανήκει στον σύγχρονο άνθρωπο. Από τα στρώματα αυτά προέρχονται οστά αγρίων αιγοπροβάτων, ελαφιών (cervus elaphus, red deer), χοίρων, λαγών, χελώνας, πουλιών, μικροθηλαστικών, σκύλου ή λύκου και μικροπαινίδα, ενώ ταύτιστηκαν και διάφορα είδη καρπών και αγριόχορτων, μεταξύ των οποίων φακή, βελανιδιά, ομέουρο, παπαρούνα, λαθούρι, λιθόσπερμο, Ξιφάρα κ.ά. Και το δεύτερο ζήμα εντοπίζεται χωροταξικά στην ίδια περιοχή με το πρώτο, ενώ πέρα από τον όξονα θ στο κανάβου (εικ. 1), προς το εσωτερικό της σπηλιάς, έχει περιορισμένη κατά τόπους εμφάνιση, επίσης σε μαλακότερη υφή όπως και το πρώτο, οπότε συμπερινοίμε παρόμοια αίτια σχηματισμού του με το πρώτο. Το πάχος του φθάνει τα 45 εκ. Και αυτό το ζήμα δεν ήταν ένα νεκρό στρώμα, όπου έχει σκαφθεί, είχε όμως επίσης αραιά ευρήματα. Κάτω απ'αυτό, τα ευρήματα (κυρίως εργαλεία και οστά) πυκνώνουν εντυπω-

σιακά, ενώ εξακολουθούν να εμφανίζονται μάζες κόκκινου πηλού πηλού, συχνά σε μεγάλη ποσότητα, που ασφαλώς υποδηλώνουν εσκεμμένη συγκέντρωση του υλικού αυτού. Δυστυχώς η άφητη μορφή τους δεν επιτρέπει ασφαλή συμπεράσματα για τυχόν σχήματα που θα μπορούσαν να έχουν αυτές οι μάζες. Η χρησιμοποίηση πάντως αήμητου πηλού, όπως τουλάχιστον προκύπτει από τα ευρήματα της Θεόπετρας, φθάνει ως τα όρια Ανώτερης-Μέσης Παλαιολιθικής εποχής, σύμφωνα με τις ραδιοχρονολογήσεις ανθρώπων που βρέθηκαν κοντά τους (πίν. 2), πράγμα που σημαίνει ότι επί χιλιάδες χρόνια γινόριζαν την πλαστικότητα του πηλού. Στα ύστερα παλαιολιθικά χρόνια ο πηλός βρίσκεται συχνά σε επαφή με κατάλοιπα φωτιάς, οπότε θα πρέπει να έγινε σταδιακά ανυψητή η μετατροπή της μαλακής μάζας σε σκληρή με την επίδραση της φωτιάς. Σε βάθος 3,40-3,50 μ., στον άξονα Ζ (σκ. 27-28-29), παρατηρείται σημαντική πύκνωση των εργαλείων και παράλληλη αύξηση του μεγέθους τους (εικ. 5). Ίσως εκεί έχουμε τη μεταβίαση από την Ανώτερη στη Μέση Παλαιολιθική φάση, που δεν διακρίνεται από κάποιο άλλο ιδιαίτερο στρωματογραφικό χαρακτηριστικό. Αυτό συμφωνεί και με τις ως τώρα χρονολογήσεις (δείγμα DEM 61, 25.354±2.132 - δείγμα

1. Χρονολογημένα δείγματα ραδιοχρονολογήσιμων οστών από σπηλαιο Θεόπετρας.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΜΕΝΑ ΔΕΙΓΜΑΤΑ ΡΑΔΙΟΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΙΜΩΝ ΟΣΤΩΝ ΑΠΟ ΤΗ ΣΠΗΛΙΟ ΤΗΣ ΘΕΟΠΕΤΡΑΣ

Κωδ. Δείγμα	Όσση	Βάθος	Ηλικία π.Χ.	Ηλικία π.Χ.
DEM-141	Z11-Heap of Stones		5485±102	4450-4249 π.Χ.
DEM-122	10 (NW)	0,86m	8222±38	5257-5088 π.Χ.
DEM-361	H10	1,00m	6326±94	5332-5147 π.Χ.
DEM-380	H6/H10/Z8	1,15-1,20m	7995±73	7034-6704 π.Χ.
DEM-120	10 (E)	0,75-0,88m	8525±67	7584-7498 π.Χ.
DEM-125	10 (W)	1,27m	6847±76	7181-7048 π.Χ.
DEM-207	7 (9)	1,72m	9203±550	8946-7639 π.Χ.
DEM-318	H6/B	3,70m	6275±76	8403-8108 π.Χ.
DEM-315	H6/B	3,70m	8348±84	8439-8265 π.Χ.
DEM-142	10 (E)	0,88m	8722±390	9781-8353 π.Χ.
DEM-249	H7+H8	1,55-1,75m	1097±217	10396-10643 π.Χ.
DEM-248	H7+H8	1,08-1,20m	11882±68	12055-11758 π.Χ.
DEM-246	E12-Z12	1,25-1,40m	12045±64	12244-11982 π.Χ.
DEM-246	E12-Z12	1,48-1,55m	12055±65	12282-11950 π.Χ.
DEM-208	7 (6)	1,96m	12539±2200	13596-12440 π.Χ.
DEM-241	K10 (NW)	1,45m	13723±60	14620-14380 π.Χ.
DEM-81	Z8	3,02-3,23m	25564±212	
DEM-223	Θ10-10	2,63-3,00m	30023±976	
DEM-247	Θ10	2,74m	33085±1873	
DEM-374	Z7/Z3	3,15-3,30m	33231±1620	
DEM-134	Z8-Z9	3,95m	36627±845	
DEM-74	Z9	3,68m	38079±1942	
DEM-133	Z8-Z9	3,79-3,88m	39274±4771	
DEM-140	Z8	4,20m	39415±3914	

π.Χ. : πριν από σήμερα

2. Αήμητος πηλός σε παλαιολιθικές επιχιώσεις.

Δείγμα	Βάθος	Ηλικία
Z8	2,63	< 25.354±2.132 π.Χ.
"	2,93	"
"	3,02	25.354±132 π.Χ.
"	3,23	"
Z9	2,27	< 25.354±2.132 π.Χ.
"	2,47	> 12.055-11.758 π.Χ.
"	2,67	"
"	2,87	"
K10	2,63	30.023±876 π.Χ.
10	2,74	33.085±1.673 π.Χ.
"	2,86	"
"	2,97	"
Θ10	3,15	"
"	3,25	> 33.085±1.673 π.Χ.
10	1,98-1,98	13.099-12.440 π.Χ.
"	2,03	"
"	2,11	"
Z7	2,30	> 12.055-11.758 π.Χ.
"	2,75	> 25.354±2.132 π.Χ.

DEM 74, 38.079±1.942, όπου το 3.40-3.50 βρέσκεται ανάμεσα στις δύο παραπάνω ηλικίες, κατά τις οποίες περίπου υπολογίζεται η μετάβαση από την Ανώτερη στη Μέση Παλαιολιθική).

Οι φωτιές πυκνώνουν αισθητά όταν περνάμε σε μεσοπαλαιολιθικά στρώματα και φθάνουν ως το βαθύτερο επίπεδο της επίχυσης, ως το τελευταίο ζήτημα, δίνοντας εξαιρετικά και σε μεγάλη πυκνότητα λίθινα εργαλεία, όπου διαπιστώνεται η εφαρμογή της τεχνικής Levallois για την παραγωγή φλοιδών, λεπίδων και αιχμών. Κυρίαρχοι εργαλεία τύπου είναι τα πλευρικά ξέστρα διαφόρων κατηγοριών, τα μαχαιρία με ράχη, μυστέριες αιχμές κ.ά. Αξίζει να σημειωθεί η παρουσία φυλλόσχημων αιχμών και ενός μικρού αμφίπλευρου (Παναγοπούλου, υπό προετοιμασία).

Από τα στρώματα αυτά προέκυψε μια μεγάλη ποικιλία καρπών και φυτών, όπως: βατόμουρο, ρόβι, αγριολαθούρι, μεγαλύτερη κολλητσιόδα, λιθόσπερμο, βοδύλωσσο, κουφοξυλιά, αγριοαμυγδαλιά, αγριοπιπέλο, αγριοτριφύλλο και άλλα.

Το τρίτο ζήτημα έχει ως τώρα εντοπιστεί στα κεντρικά σκάμματα Z9, Z8, Z7, σε βάθος 4-5 μ. περίπου, αλλά και στα K10, 110 από βάθος 3 μ. Δε βρίσκεται και στις δύο άξονες στο ίδιο βάθος, ταυτίζεται όμως και μορφολογικά και με ραδιοχρονολογικές ανθράκων ότι πρόκειται για το ίδιο επεισόδιο. Επιβεβαιώνεται έτσι ότι το υπόβαθρο της σπηλιάς έχει μια κλίση από την περιφέρεια προς το κέντρο. Ήδη στα κοντινά στην περιφέρεια σκάμματα (A9 και A8, καθώς και το E13), σε βάθος γύρω στα 3 μ., εμφανίστηκε ο σκληρός ασβεστολιθικός βράχος του πυθμένα της σπηλιάς. Αν αυτό επιβεβαιωθεί με περαιτέρω έρευνα, θα σημαίνει και το τέλος της αρχαιολογικής επίχυσης στο σπήλαιο αυτό.

Ιδιαίτερη αναφορά θα πρέπει να γίνει για την ανατολικότερη και συγχρόνως σκοτεινότερη περιοχή, δίπλα στα τοιχώματα της σπηλιάς (εικ. 1, σκάμματα A8 και A9), όπου η εικόνα διαφέρει: πουθενά στη στρωματογραφία τους δεν παρατηρείται κανένα από τα προαναφερθέντα

ιζήματα, όπως επίσης δεν υπάρχουν παρά ελάχιστα κατάλοιπα φωτιές με τη μορφή μικρών κάρβουνων, σε αντίθεση με τα κεντρικά σκάμματα όπου ήταν εντονότατα και εκτεταμένα. Όλα τα στρώματα χαρακτηρίζονται από την παρουσία χονδρού χαλικιού αποσπασμένου από τα τοιχώματα της σπηλιάς, πιθανότατα ως αποτέλεσμα μεταβολών της θερμοκρασίας κατά το Πλειστόκαινο από ψυχρή σε θερμή και το αντίθετο. Η πυκνότητα των εργαλείων από πυριτόλιθο σ' αυτή την περιοχή ήταν εξαιρετικά μεγάλη σε ορισμένα στρώματα, όπου ενδιάμεσον στοιχείο είναι η ανεύρεση των πρώτων παλαιολιθικών αναρτημάτων του σπηλαίου φτιαγμένων από δόντια ζώου σε στρώματα όψιμης Ανώτερης Παλαιολιθικής (εικ. 6)· επίσης η ανεύρεση ενός άλλου οστού με χάρναγμα ενόθεν παραλλήλων γραμμών, σε μια προσπάθεια απόδοσης κάποιου σχεδίου ή μηνύματος· και τέλος η ανεύρεση έως τα βαθύτερα στρώματα, ως τον σκληρό βράχο του πυθμένα του A8, πολλών οστών μεγάλων ζώων (ursus spelaeus), μεταξύ των οποίων ολόκληρων σιαγόνων με τα δόντια τους και άλλων κερκίων οστών. Κάποια μάλιστα από αυτά έχουν και δευτερογενή επεξεργασία.

Αντίθετα με τα παραπάνω, τα οστά είναι εξαιρετικά σπάνια εζήματα για τα βαθιά μεσοπαλαιολιθικά στρώματα των κεντρικών σκαμμάτων (άξονας Z), και οι διαφορές αυτές μεταξύ κεντρικών και περιφερειακών χώρων παραπέμπουν πιθανόν σε διαφορετική χρήση τους, αλλά και στη διαφορετική κατάσταση διατήρησής τους λόγω της χημείας του εδάφους (Καρκάνος Π., προφορική πληροφωρία).

Η ανασκαφή του σπηλαίου της Θεόπετρας είναι η πρώτη και η μόνη μέχρι στιγμής ανασκαφή σπηλαίου με παλαιολιθικές και νεολιθικές επιχώσεις στη Θεσσαλία, και είναι αυτονόητη η μεγάλη σημασία της για την εξέλιξη της θεσσαλικής προϊστορίας. Επιβεβαιώνεται με αυτήν για πρώτη φορά η συνεχής παρουσία του ανθρώπου στη Θεσσαλία τουλάχιστον κατά τα τελευταία 40.000 χρόνια και καταρρίπτεται η άποψη ότι η Θεσσαλία ήταν ακατοίκητη κατά την Παλαιολιθική και

Μεσολιθική εποχή και ότι κατά τη Νεολιθική κατοικήθηκε από ομάδες προερχόμενες από άλλα μέρη (Runnels, 1995). Και γιατί να ήταν ακατοίκητη; Το περιβάλλον της δεν ήταν περισσότερο προβληματικό από άλλες ελλαδικές περιοχές, όπου υπάρχει διαπιστωμένη από παλιότερα παλαιολιθική κατοίκηση. Από τη στιγμή δε που βρέθηκαν παλαιολιθικές επιχώσεις, θα ήταν άξιο απορία να μη βρεθούν και μεσολιθικές. Άλλωστε η παλιότερη αντίληψη περί του αντίθετου βασιστάταν ακριβώς στην έλλειψη μιας ανασκαφής με ανάλογες επιχώσεις. Τέλος, παρά την πληθώρα των οικισμών της Νεολιθικής εποχής, στην ύπαιθρο της Θεσσαλίας, η ύπαρξη μιας εγκατάστασης σε σπήλαιο κατά την ίδια εποχή χρεώνει συγκρίσεων και αναλόγων ερμηνείας και πιθανόν παραπέμπει και σε άλλες ανάλογες εγκαταστάσεις που δεν έχουν βρεθεί ακόμη.

Theopetra Cave: The Palaeolithic deposits

N. Kyprissi-Apostolika

During the nine years of its excavation (1987 - 1996) the Theopetra cave gave deposits of the Middle and Upper Palaeolithic and Neolithic periods. It is not only the first cave in Thessaly, to have been excavated, where stratified deposits of the forementioned periods have been found, but also the first site in Thessaly in which the Mesolithic period is represented by a separate layer.

The transition from the Mesolithic to the Upper Palaeolithic in the cave is characterized by a hard sediment, about 40 cm thick, formed by dripping or flowing in water during the end of the Upper Palaeolithic phase. Two more hard sediments have been located, one in Upper Palaeolithic and the other in Middle Palaeolithic layers, which reflect glacial periods of the Pleistocene.

Two human skeletons from the Upper Palaeolithic and the Mesolithic have been found, while the masses of unbaked clay, which have been located in very old layers, indicate the use of clay in very early times, long before it started being baked. The stone tools of chocolate colour flint are of perfect quality and exhibit a fine technique, while the bone artifacts and perforated teeth belong to the finds from the Upper Palaeolithic. Over 30 samples of ¹⁴C analysis gave dates ranging from 44,000 years BP to 4,000 years BC.

6. Τρυπημένα δόντια ελαφιών της Ανώτερης Παλαιολιθικής, που χρησίμασαν ως περιπίπτα.

Βιβλιογραφία

- Adam E. (in preparation): "The Upper Palaeolithic and Mesolithic Industries of Theopetra: A preliminary report". In the Proceedings of the 1st International Conference "The Palaeolithic of Greece and adjacent areas", Ioannina 1994.
- Fakorellis G. and Maniatis G. (in preparation): "Possibilities and accuracy of radiocarbon dating in the Palaeolithic period". 1st International Conference "The Palaeolithic of Greece and adjacent areas", Ioannina 1994.
- Panagoroulou E. (in preparation): "The Middle Palaeolithic Industries of Theopetra: A preliminary report". In the Proceedings of the 1st International Conference "The Palaeolithic of Greece and adjacent areas", Ioannina 1994.
- Perles C. 1968: "New ways with an old problem". In E. B. French and K.A. Wardle (eds), Bristol, "Problems in Greek Prehistory" Congress of Manchester, pp. 477-488.
- Runnels C. 1988: "A prehistoric survey of Thessaly, new light on the Greek Middle Palaeolithic". In Journal of Field Archaeology 15, pp. 277-290.
- Stravopoulou E., Manolis S. and Kyprissi Apostolika N. (in preparation): "Palaeolithic archaeological findings from Theopetra Cave in Thessaly: a preliminary report". In the Proceedings of the 1st International Conference "The Palaeolithic of Greece and adjacent areas", Ioannina 1994.
- Runnels C. 1995: "Review of Aegean Prehistory IV: The Stone Age of Greece from the Palaeolithic to the Advent of the Neolithic". In American Journal of Archaeology 99, pp. 699-728.
- Φακοράνης Γ., Μανιάτης Γ. και Κυπριαστίδης Ν. 1996: "Χρονολόγηση με ραδιοχρόνο δοντιών από το σπήλαιο Θεόπετρας Καλαμάτας", Πρακτικά Β' Συμποσίου Ελληνικής Αρχαιολογικής Έταιρείας (26-28 Μαρτίου 1993), σσ. 99-116. Θεσσαλονίκη.